

діяльність слідчого такого принципу побудови правової держави, як принцип взаємної відповідальності особи і держави.

Одним з можливих варіантів вирішення проблеми забезпечення обов'язковості вимог слідчого, які він направляє підприємствам, установам, організаціям та посадовим особам могло би бути доповнення ч. 5 ст. 40 КПК України таким реченням: «Невиконання законних вимог слідчого, вчинення перешкод його діяльності в розслідуванні кримінальних правопорушень тягне за собою відповідальність, передбачену законом».

1. Діяльність слідчого існує в двох формах: зовнішній, тобто чуттєво-практичній і внутрішній – розумовій.

2. В професійній діяльності слідчого умовно можна виділити такі її компоненти: суспільно-політичний, правозастосовчий, психологічний, пізнавальний, посвідчувальний.

3. Збирання доказів слід визначити як діяльність слідчого з виконання ряду пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозабезпечувальних заходів.

1. *Холоденко В.Д.* Уголовно-процесуальноерегулювання діяльності слідчого: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / В.Д. Холоденко. – Саратов, 1985. – С. 7-8. 2. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Е.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова.* – Х.: Право, 2012. – С. 141. 3. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила.* – К.: Юстініан, 2012. – С. 249. 4. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Е.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова.* – С. 276. 5. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила.* – С. 252-253.

УДК 343.222:343.296+351.746.1 (477)

Ю. В. ЛУЦЕНКО
О. В. МИКИТЧИК

ДІЙОВЕ КАЯТТЯ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Аналізується поняття та ознаки дійового каяття як підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України. На основі проведеного дослідження висловлюються пропозиції щодо удосконалення окремих норм Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *дійове каяття, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-правовий компроміс.*

© *ЛУЦЕНКО Юрій Васильович* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління

© *МИКИТЧИК Олександр Васильович* – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

Луценко Ю. В., Микитчик А. В. Деятельное раскаяние как основание для освобождения от уголовной ответственности за преступления против основ национальной безопасности Украины

Проводится юридический анализ понятия и признаков деятельного раскаяния как основания освобождения от уголовной ответственности за преступления против основ национальной безопасности Украины. На основании проведённого исследования даются предложения касающиеся усовершенствования отдельных норм Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, освобождение от уголовной ответственности, уголовно-правовой компромисс.

Yuriy Lutsenko, Mykytchik Oleksandr. Effective confession as the basis exemption from criminal responsibility for crimes against national security of Ukraine

In this article analyzes the existing problems of application, exemption from criminal liability in respect of compulsory repentance in the activities of the Security Service of Ukraine. Based on the research, suggestions for improvement of certain provisions of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: active repentance, exemption from criminal liability, criminal and legal compromise.

Події, які мали місце наприкінці 2013 – початку 2014 років в Україні вкотре підтвердили, що розбудова України як незалежної, демократичної, правової держави потребує створення постійно діючої правової системи, яка покликана ефективно реагувати на загрози сьогодення. У зв'язку з цим, своєчасне попередження та протидія злочинам проти основ національної безпеки України є пріоритетними напрямками діяльності всіх правоохоронних органів України.

Водночас, забезпечення належного регулювання суспільних відносин неможливо без досконалої за формою та змістом правової бази. У зв'язку з цим, кримінальне законодавство та практика його застосування постійно потребують нових наукових розробок та удосконалення існуючих норм.

У теорії кримінального права значну увагу вивченню проблем звільнення від кримінальної відповідальності приділили такі вчені, як: Ю.В. Баулін, С.В. Дьяков, О.О. Житний, М.П. Карпушин, О.Ф. Ковтіді, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Наумов, П.В. Хряпінський та інші.

Останнім часом дослідженню дійового каяття як підстави звільнення від кримінальної відповідальності були присвячені роботи М.Є. Григор'євої, О.В. Савкіна, С.Ю. Цуцієва, Х.С. Шакірова та деяких інших науковців.

Наукові роботи наведених вчених здебільшого стосувалися дослідження юридичної природи, умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Окремо застосування дійового каяття як підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України у кримінально-правовій науці не представлено.

До прийняття КК України 2001 року дійове каяття розглядалась як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність та бралася до уваги судом при призначенні винній особі покарання (пп. 1, 8 ст. 40 КК України 1960 р.). У науці кримінального права поняття «дійове каяття» відоме досить давно. Згадування про нього можна зустріти вже в працях російських дореволюційних вчених-правників. Однак, у теорії радянського кримінального права єдиної думки про його зміст та ознаки не представлено. Зокрема, Н.Ф. Кузнецова розуміє під дійовим каяттям намагання відшкодувати завдану шкоду особою, яка вчинила закінчений

злочин або замах на злочин»¹. На думку Х.Д. Алікперова, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною післязлочинною поведінкою передбачає вплив закону на особу не через офіційне засудження, а безпосередньо – через інформаційно-виховний аспект кримінально-правового регулювання, шляхом поєднання погрози репресії за вчинення із вказівкою особі шляху, який надає можливість спокутувати провину за скоєне позитивною посткримінальною поведінкою². У правовій літературі вже давно пропонувалося закріпити в межах Загальної частини КК положення, згідно з яким у разі дійового каяття особа була б звільнена від кримінальної відповідальності³.

Досліджуючи проблеми застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям неможливо оминати увагою ті позитивні дії особи, які прямо передбачені у ст. 45 КК України (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди) та мають місце після вчинення злочину.

Слід відмітити, що термін «дійове каяття» вживається в законодавстві та судовій практиці в подвійному значенні: як одне ціле в ст. 45 КК України, що охоплює всі його складові частини в єдності, та для характеристики певних елементів дійового каяття як частини. Ціла низка інститутів, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності, звільненням від кримінального покарання, звільненням від відбуття покарання, пом'якшенням покарання, призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, зняттям судимості, застосовують дійове каяття з різним поєднанням його елементів, таких як щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди⁴.

Необхідно погодитися з думкою тих вчених, які зазначають, що виражене словесно і закріплене письмово визнання особою своєї вини у злочині не завжди є проявом щирого каяття, оскільки може поєднуватись із критикою чинного законодавства, виправдовуванням своєї протиправної поведінки тощо⁵.

На відміну від етимологічного значення слова «каяття», у кримінальному законодавстві мова йде про каяття за допомогою здійснення конкретних позитивних вчинків. При цьому, суб'єктивна «окраска» самих цих вчинків, рівною мірою і суб'єктивне відношення особи до скоєного ним злочину, за загальним правилом, має другорядне значення для кримінально-правової оцінки дійового каяття⁶.

Як свідчить практика, сприяння при розслідуванні і розкритті злочинів правоохоронними органами України особами, які вчинили злочини та погодилися допомагати правоохоронним органам, можна зустріти вкрай рідко. Цьому є декілька причин, по-перше, це і складність, а у деяких випадках і прогалини у кримінальному законодавстві, що, у свою чергу, збільшує сподівання у таких осіб на їхню безкарність. По-друге, більша частка цих суб'єктів розумні і розсудливі люди, що значно ускладнює схилення їх до співробітництва з правоохоронними органами України, тим самим сприяння при розкритті злочинів, надання такими особами правдивих і вичерпних свідчень.

Водночас у розслідуванні суспільно небезпечних діянь є і винятки. Це стосується менш небезпечних співучасників злочину, оскільки такі особи, як правило, більш охоче йдуть на компроміс з правоохоронними органами, повідомляючи про відомі їм обставини справи при вчиненні злочинів. У зв'язку з цим, з метою забезпечення вчасного, повного й всебічного розкриття злочинів та притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили, є доцільним використання кримінально-

правового заохочення з метою схилення таких осіб до співробітництва з правоохоронними органами України. Це право прямо передбачено ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»⁷. Адже такі особи здебільшого є найбільш поінформованими про обставини вчинених злочинів. Беручи до уваги зазначене, норми, які містяться у ст. 45 КК України набувають вагомого значення.

Необхідно підтримати позицію В.В. Наумова, який зазначає, що сенс установлення у кримінальному і кримінальному процесуальному законодавстві підстав звільнення від кримінальної відповідальності та відповідних підстав припинення кримінального провадження в тому, щоб надати визначену «пільгу» особам, які вперше вчинили суспільно небезпечне діяння, дати їм шанс уникнути кримінальної репресії і послідуною законотворчою поведінкою довести, що скоєне діяння представляло деяку випадковість у їхньому житті⁸.

Уявляється, що поняття «дійове каяття», яке винесене законодавцем у назву ст. 45 КК, указує на те, що звільнення від кримінальної відповідальності за даною статтею в жодному випадку не можливе без розкаяння особи у вчиненому. Тобто, щире покаяння у будь-якому випадку є обов'язковою, невід'ємною умовою звільнення від кримінальної відповідальності. Інші суб'єктивні умови цього звільнення (активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування збитків, усунення шкоди) є лише можливими суб'єктивними ознаками. Висновки про їх необхідність у поведінці конкретного обвинуваченого повинні ґрунтуватися на оцінці певного юридичного факту: якщо злочином шкоди не завдано, то немає необхідності в її усуненні, отже, непотрібно включати цю вимогу до ознак дійового каяття особи. Якщо злочин розкрито «по гарячих слідах» або злочин є очевидним – немає потреби в активному сприянні його розкриттю з боку особи, то її ставити особі цю вимогу немає необхідності⁹.

Беручи до уваги, що кожна дія, яка тим чи іншим чином характеризує дійове каяття і сама по собі є певною (окремою) обставиною, що пом'якшує покарання, а в Особливій частині КК такі дії покладені в основу спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, то в подальшому термін «дійове каяття» буде охоплюватись позитивною посткримінальною поведінкою особи, яка спрямована на зменшення обсягу завданої шкоди суспільно небезпечним діянням.

Як показує практика, без правового компромісу з підозрюваним неможливо успішно здійснити розслідування кримінального провадження, встановити психологічний контакт з особою, яка вчинила злочин, у передбачений законом строк завершити досудове розслідування тощо. Поступки, на які йдуть співробітники правоохоронних органів з підозрюваними в процесі досудового розслідування за умови вчинення позитивних дій, у зв'язку з недосконалістю як КК так і КПК України нерідко здійснюються з порушенням вимог матеріального і процесуального права, у яких суворо регламентовані межі дій правозастосовувача, що часом позбавляє їх можливості маневрувати процесуальними формами примусу в інтересах кримінального провадження.

Особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якщо: 1) вона вчинила злочин вперше; 2) вчинене нею діяння належить до злочину невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості; 3) її посткримінальна поведінка є позитивною і повністю відповідає змісту дійового каяття, яке включає такі обов'язкові елементи, як: а) щире покаяння особи; б) активне сприяння розкриттю злочину; в) повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди¹⁰.

Як бачимо, звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) можливе в разі вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості. При цьому, як вбачається з ППВСУ від 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» «Такою особою, яка вчинила злочин уперше, вважається особа, котра раніше не вчиняла злочинів або раніше вчинила злочин, що вже втратив правове значення. Вчинення триваючого або продовжуваного злочину, двох або більше злочинів невеликої тяжкості, чи необережних злочинів середньої тяжкості, які утворюють сукупність (за винятком реальної), не може бути перепорою для застосування ст. 45 КК»¹¹.

Отже, дійове каяття полягає в тому, що після вчинення злочину особа щиро покаялась, активно сприяла його розкриттю та повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заповідяно шкоду. Відсутність хоча б однієї із зазначених складових дійового каяття виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК. Виняток можуть становити лише випадки вчинення злочину чи замаху на нього, внаслідок яких не заповідяно шкоду або не завдано збитки¹¹.

У науці кримінального права прийнято вважати, що посткримінальна поведінка – це передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно корисне, свідоме, вольове діяння активності або бездіяльності особою після скоєння ним злочину, яке тягне за собою кримінально-правові наслідки¹².

Як зазначає В.Ф. Щепельков, беручи до уваги специфіку положень кримінального законодавства Російської Федерації, у науковій літературі з кримінального права, виникає дискусія, стосовно того, чи необхідно щоб були присутні в діянні особи всі ознаки дійового каяття, чи тільки декілька з них¹³.

Думки окремих вчених-правників дещо різняться щодо розуміння ознак дійового каяття, які закріплені в нормах Загальної частини КК України, і співставлення їх з умовами та підставами спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

З дослідження чинного кримінального законодавства України, можна дійти висновку, що сфера застосування ст. 45 КК України охоплює як закінчені, так і незакінчені злочини. Якщо злочин вчинено у співучасті, то питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям вирішується лише щодо того співучасника, який виконав усі зазначені у цій статті вимоги¹⁰.

У разі відсутності одного з елементів дійового каяття не можна застосовувати ст. 45 КК України як підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Проте, може бути і виняток, який стосується лише окремих випадків, коли вчиненим злочином або замахом на нього фактично не було завдано збитків чи заповідяно шкоду. У такому разі наявними повинні бути два елементи дійового каяття: щире каяття особи, активне сприяння розкриттю злочину¹⁴.

Особа, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України – фізична, осудна особа, що досягла віку, з якого можливе притягнення її до кримінальної відповідальності, за вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості та посткримінальна поведінка якої відповідає ознакам, передбаченим у ст. 45 КК України. Якщо злочин вчинено співучасниками, то звільненню від кримінальної відповідальності підлягає лише той співучасник, відносно якого встановлено наявність передумови та підстави такого звільнення, передбачених ст. 45 КК України¹⁵.

Беручи до уваги вищенаведене, С.М. Сабанін зазначає, що немає необхідності заперечувати звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і при скоєнні особою тяжкого та особливо тяжкого злочину, оскільки роль суб'єкта тут може бути другорядною, а не головною. На його думку, у подібних випадках звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям повинно бути правом, а не обов'язком суду. Доцільність вирішення проблеми С.М. Сабанін обґрунтовує необхідністю активізації діяльності правозастосовних органів по боротьбі із злочинністю: звільняючи від покарання співучасників, на законних підставах отримати докази та притягувати до відповідальності організаторів злочинних об'єднань¹⁶.

На думку А.Ж. Каримбекова особа, яка сприяла виявленню та дезорганізації злочинного середовища, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за всі злочини, які вона скоїла, будучи членом злочинного співтовариства, за виключенням особливо тяжких, де вона була виконавцем¹⁷.

Отже, з аналізу статей Особливої частини КК України можна дійти висновку, що більшість злочинів проти основ національної безпеки України, є умисними тяжкими і особливо тяжкими, що практично унеможливує застосування правозастосовними підрозділами заохочувальних норм, передбачених ст. 45 КК України.

З викладеного видно, що науковці з кримінального права схиляються до думки щодо ефективності застосування до особи норм, які мають місце при дійовому каятті, за умови здійснення такою особою позитивної посткримінальної поведінки, яка містила б щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повному відшкодуванню завданих збитків або усуненню заподіяної шкоди. Таку позицію слід оцінити позитивно, оскільки даний вид звільнення від кримінальної відповідальності є одним з найбільш ефективних у розслідуванні та розкритті суспільно небезпечних діянь.

Як вже зазначалось вище, злочини проти основ національної безпеки України у більшості випадків є умисними тяжкими та особливо тяжкими, у зв'язку з цим, застосувати даний вид звільнення вбачається за неможливе. Водночас, для більш ефективної протидії суспільно небезпечним проявам, які підслідні органам безпеки вбачається за доцільне внести доповнення до ст. 45 КК України частиною другою та викласти її у наступній редакції:

«Особа, яка є членом організованої групи чи злочинної організації, яка вчинила злочин невеликої чи середньої тяжкості або тяжкий злочин (окрім злочинів, які призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, або злочинів передбачених статтями 437-439 і частиною першою статті 442 цього Кодексу), звільняється від кримінальної відповідальності, якщо після вчинення злочину така особа активно сприяла відверненню та розкриттю цього злочину, а також злочинів, які були вчинені у співучасті, відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду».

На нашу думку, введення такого доповнення до ст. 45 КК України сприятиме забезпеченню більш дієвої кримінально-правової охорони основ національної безпеки України.

1. *Безкровная М.Л.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / М.Л. Безкровная // Теорія та методологія порівняльного правознавства у кримінально-правовій сфері. Четверті юридичні читання: матеріали міжнар. наук. конф.

студентів та аспірантів (м. Одеса, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова – С. 23 травня 2008 року). – Одеса: Вид-во Одес. нац. ун-ту ім. І.І. Мечникова, 2008. – С. 89-90. **2.** Аликперов Х.Д. Преступность и компромисс / Аликперов Х.Д. – Баку: Элм, 1992. – С. 32. **3.** Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [монографія] / Баулін Ю.В. – К.: Атіка, 2004. – С. 127. **4.** Григор'єва М.Є. Деякі питання щодо дійового каяття у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України / М.Є. Григор'єва // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: міжнародна наук.-практ. конф. 10-11 жовтня 2013 р.: матеріали конф. – Х., 2013. – С. 267-270. **5.** Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2003. – С. 119. **6.** Полный курс уголовного права: в 5-ти т. [сост. А.И. Коробеев]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – Т. I: Преступление и наказание. – 2008. – С. 976. **7.** Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 № 2135/92-ВР // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. **8.** Наумов В.В. Деятельное раскаивание / В.В. Наумов // Вестник Московского ун-та МВД России. – 2008. – № 2. – С. 56. **9.** Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: [навч. посіб.] / Ковітіді О.Ф. – Сімферополь: ВД «Квадрнал», 2005. – С. 112-113. **10.** Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 139. **11.** Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2. **12.** Звечаровський І.Є. Посткримінальне поведіння: поняття, відповідальність, стимулювання / Звечаровський І.Є. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, – 1993. – С. 13. **13.** Щепельков В.Ф. Проблемы применения норм об освобождении от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаиванием / В.Ф. Щепельков // Закон и право. – № 10. – 2001. – С. 23. **14.** Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [монографія] / Баулін Ю.В. – К.: Атіка, 2004. – С. 131. **15.** Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [монографія] / Баулін Ю.В. – К.: Атіка, 2004. – С. 134. **16.** Сабанин С.Н. Реализация принципа справедливости в институте освобождения от уголовного наказания: дис. ... доктора юрид. наук / Сабанин С. Н. – Екатеринбург, 1993. – С. 158. **17.** Каримбеков А.Ж. Уголовно-правовые и специально-профилактические меры борьбы с бандитизмом (По материалам Кыргызской Республики): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А.Ж. Каримбеков. – М., 1999. – С. 18.

УДК 343.1

О. М. ЖУК

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ЖІНОК, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглядаються питання соціальної та трудової реабілітації жінок засуджених до позбавлення волі, підготовка до звільнення та їх подальша адаптація після відбування покарання.

Ключові слова: ресоціалізація, соціальна адаптація, соціальна та трудова реабілітація, пенітенціарна ресоціалізація.

© ЖУК Олена Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ